

V. PRUSKUS

Lietuvių dvasininkija – tautinės ir ekonominės saviraiškos puoselėtoja

Mes gyvename laikotarpiu, kai perkainojamos senosios vertybės ir kuriamos naujos. Dabar vykstantys lietuvių tautinio atgimimo procesai yra to paties tipo kaip ir vykę XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje.

Tuometinio nacionalinio sąjūdžio veikėjai, kuriems įtaką darė modernioji filosofija – pozityvizmas, tautos atgimimą siejo su jos socialiniu, ekonominiu kilimu. Naujais aspektais buvo suvokta ir pati tautos substancija: sveikumas, išprusimas, ekonomikos plėtra,ėjimas pažangos keliu. Atkakliai ieškota būdų, kaip išspręsti opias Lietuvai socialines ekonomines problemas. Svarbų vaidmenį čia kaip tik suvaidino patriotiškai nusiteikusi lietuvių katalikų dvasininkija. Jos dėmesys minėtoms problemoms buvo ne atsitiktinis, o plaukė iš gyvenimo realiųjų aiškaus suvokimo.

XIX a. pabaigoje Lietuvoje susiklostė sudėtinga tautinė ir ekonominė situacija. Tuometinė Lietuva buvo perdėm valstietiškas kraštas. Rusijos imperijos gyventojų pirmojo surašymo 1897 m. duomenimis, 97 proc. buvo kilę iš valstiečių luomo. Tačiau lietuviai atskirose gubernijose jau sudarė palyginti nežymią gyventojų dalį, pavyzdžiui, Vilniaus gubernijoje – 17,5 proc. visų gyventojų. Kiek geresnė padėtis buvo Kauno gubernijoje – 66 proc. Kauno mieste lietuviai sudarė 10 proc., o Vilniuje – tik 1,5 proc. visų gyventojų¹.

Dėl sunkių pragyvenimo sąlygų daug lietuvių emigruodavo. Jauniausia ir darbingiausia tautos dalis vyko ieškoti laimės svetur, daugiausia į Ameriką. Ten tikėjosi prasigyventi ir vėliau grįžti į tėvynę, bet, patekę į naują aplinką, greit prarasdavo viltį, nutausdavo. Šį pavojų gerai suprato patriotiškai nusiteikę dvasininkai. Nuvykę į Ameriką, jie pirmiausia ėmė kurti lietuviškas mokyklas, steigti parapijas, statyti bažnyčias (T. Žilinskas, A. Miliukas, A. Staniukynas, A. Kaupas).

Ne mažesnė nutautėjimo grėsmė iškilo ir likusiems tėvynėje. Vietinė caro valdžios administracija vykdė griežtą nutautinimo politiką. Nuslopinus 1863 m. sukilimą, buvo uždrausta lietuviška spauda, mokykla. Teisę, baigus mokslus, dirbti valdišką darbą tėvynėje turėjo tik stačiatikiai. Katalikai galėjo dirbti privačiai arba nevalstybinėse organizacijose. Taigi tik gydytojai ir kunigai galėjo įsitvirtinti Lietuvoje. Tautos elites – sulenkėjusi dvarininkija ir

¹ Žr. *Jurkewicz J. Rozwój polskiej myśli politycznej na Litwi i Białorusii w latach 1905–1922.* – Poznan, 1983. – S. 13

bajorija – nepalaikė lietuvių pastangų atgauti lietuvišką spaudą, aktyviausius sąjūdžio dalyvius persekiojo ir skundė vietinei caro administracijai. Panašios pozicijos laikėsi ir prolenkiškai nusiteikę senosios kartos dvasininkai, gynę feodalinės dvarininkijos interesus.

Ekonominį krašto gyvenimą tvarkė svetimtaučiai. Lietuva buvo Rusijos imperijos pasienis. Caro administracija strateginiais sumetimais neskatino čia stambiosios pramonės. Nebuvo tam ir tinkamų sąlygų. Lietuva neturėjo žaliavų (anglių, geležies rūdos ir t. t.), išplėtos smulkiosios namų pramonės, kvalifikuotų darbininkų. Krašte gyvavo pramonės šakos, daugiausia susijusios su vietine rinka ir žemės ūkiu. Dauguma pramonininkų buvo žydai. Tokią padėtį lėmė ir caro vykdoma politika jų atžvilgiu. Caras draudė žydams gyventi Centrinės Rusijos gubernijose, todėl dar XIX a. penktajame – septintajame dešimtmėčiuose jie telkėsi vakarų rajonuose. Žydams buvę uždrausta verstis žemdirbyste. Šis apribojimas pastūmėjo juos į amatus bei prekybą. Be to, atvykę į Lietuvą žydai 15 metų buvo atleidžiami nuo valstybinių prievolių. Todėl čia gana sparčiai formavosi pramoninė žydų buržuazija, vėliau tapusi vyraujančia miestų ekonomikoje. Nežymią pramonininkų dalį sudarė vokiečiai, lenkai ir rusai.

Prekyba taip pat buvo svetimtaučių rankose. 1897 m. gyventojų surašymo duomenimis, tarp miestėlėnų, kurie vertėsi prekyba, lietuvių buvo 3,6 proc., o kaime kiek daugiau – 12,1 proc. Miestuose nekilnojamojo turto savininkai daugiausia irgi buvo ne lietuviai. Ši tendencija laikėsi gana ilgai.

Su svetimtautės buržuazijos monopoliiu įvairiose ekonominio gyvenimo srityse pirmiausia ir susidūrė kylantys lietuvių ūkininkai, kurie sudarė besiformuojančios nacionalinės buržuazijos pagrindą.

Nors Lietuvoje kapitalistiniai santykiai vystėsi, kaime dar buvo stiprios feodalizmo liekanos. Valstiečiai buvo glaudžiai susiję su dvarais. Negaładami išsimokėti skolų, jie dirbdavo ir dvarininkų žemę. Daugiausia Lietuvos dvarų (80 proc.) valdė lenkų dvarininkai ir rusų kolonistai. Nenuostabu, kad klasinis vietinių valstiečių ir dvarininkų konfliktas kartais įgaudavo ryškų nacionalinį atspalvį.

Taigi Lietuvai XIX a. pabaigoje iškilo realus pavojus būti ne tik nutautinti, bet ir ekonomiškai pavergtai svetimtaučių. Kaip reakcija į tokią situaciją kilo nacionalinis judėjimas, kuriam vadovavo besiformuojanti lietuvių pasaulietinė inteligentija ir dvasininkija. Reikalaudama didesnių teisių bei galimybių dalyvauti krašto ekonominiame gyvenime, pasisakydama už lietuviškos spaudos, mokyklų draudimo panaikinimą, ji išreiškė ne tik siaurus savo interesus, bet ir platesnes tautines aspiracijas, žadino tautinę savimonę. Jos šūkiu bei siekiai atitiko plačių gyventojų sluoksnių interesus.

Nacionalinis judėjimas nebuvo vienalytis nei socialiniu, nei politiniu atžvilgiu. Ideologų vaidmenį jame atliko patriotiškai nusiteikę dvasininkai ir pasauliečiai inteligentai. Abi šios grupės, nors jų idėjinės pozicijos ne visada sutapdavo, gynė ūkininkų ekonominius interesus. Laikytasi nuomonės, kad tautos gerovei, jos ateičiai reikia bendrų pastangų, o ne priešgyniavimo ar nesveikos konkurencijos. Tokios pozicijos laikėsi J. Basanavičius, V. Kudirka ir kiti nacionalinio sąjūdžio ideologai. Skelbdami tautinės vienybės šūkį, jie atsirėmė į liberalizmo koncepciją.

Liberalizmas tuo metu Vakarų Europoje buvo paplitęs ne tik kaip politinė ar ideologinė srovė, bet ir kaip praktinės veiklos kryptis. Jis išreiškė tam tikrą visuomenės nuostatą prieš visus laisvių varžytojus. Liberalizmo principai skelbė: 1) politinę laisvę (lygiateisiškumą, žodžio, spaudos, susirinkimų laisvę), 2) neribotą verslininkystę ir prekybos laisvę, 3) sąžinės laisvę, 4) tikėjimą pažanga, proto pergale ir taikos idealais. Šiuos principus pagrindė dar švietėjai I. Kantas, Š. Monteskjė, Volteras, fiziokratai, politinės ekonomijos kūrėjai A. Smitas ir D. Rikardas, D. Bentamas, F. Gizė.

Įvairiose šalyse liberalizmas buvo skirtingų formų, nevienodai apėmė ideologijos, politikos ir ekonomikos sritis. vaidino skirtingą vaidmenį tų šalių gyvenime. Lietuvius labiausiai domino liberalizmo ekonominės idėjos.

Liberalizmo idėjoms plisti Lietuvoje XIX a. pabaigoje susidarė palankios sąlygos. Daugumą lietuvių inteligentų ir dvasininkų buvo kilę iš valstiečių luomo ir suprato, kad feodalinės liekanos kaime, didelė priklausomybė nuo dvaro trukdo valstiečiui savarankiškai ūkininkauti, varžo ir riboja iniciatyvą, didina krašto ūkinį atsilikimą; jie kvietė valstiečius šviestis, kad galėtų sėkmingiau ūkininkauti, ragino valdžią liautis persekiojus lietuvius, kaip katalikus, reikalavo panaikinti privilegijas, teikiamas pravoslavų dvasininkams bei tikintiesiems, ir leisti pamaldas laikyti bažnyčiose lietuvių kalba.

Liberalizmo platforma įgalino suburti pasauliečius inteligentus ir dvasininkus aplink pirmuosius tautinio atgimimo spaudos leidinius – "Aušrą" (1883–1886) ir "Šviesą" (1886–1891). Liberalizmo dvasia parašytoje J. Basanavičiaus "Aušros" prkalboje reikalaujama teisių lietuvių kalbai, pasisakoma už švietimą, raginama demokratinti literatūrą, dėstyti lietuvių kalbą mokyklose, tyrinėti istoriją, kalbą.

Tiek inteligentijos, tiek ir dvasininkijos požiūris į ūkio plėtrą iš esmės nesiskyrė. Ūkininkų reikalai buvo laikomi bendraisiais tautos reikalais. Ir inteligentai, ir dvasininkai siekė šviesti liaudį, kelti žmonių kultūrą, ugdyti jų tautinę sąvimonę ir ūkinį savarankiškumą. Tačiau pasaulietinei inteligentijai atrodė, kad tikslingiausia rūpintis tik bendraisiais reikalais, tikyba paliekant kiekvieno žmogaus sąžinei. O dvasininkija tikybės ir religinių apeigų neatsie-

jo nuo gyvenimo apskritai. Pasauliečiai inteligentai norėjo tikyba eliminuoti ir visą tautinį judėjimą remti tik bendraisiais tautos reikalais. Jiems tikybinio elemento įterpimas ar religines pažiūras liečiančio klausimo kėlimas atrodė kaip bendro tautinio darbo skaldymas bei trukdymas. Dvasininkai gyvenimo (ne tik tautinio) neišsivaizdavo be tikybos: kiekvienas ti'ybos reikalų apėjimas arba ignoravimas savaime jau turėjo atrodyti ir kaip tautinio atgimimo bei viso nacionalinio judėjimo nepakenčiamas žalojimas, su kuriuo taip pat reikia kovoti, kaip ir su kalbos ar kultūros apskritai žalojimu.

Psichologiniu požiūriu abiejų pusių padėtis buvo vienoda. Tačiau pasauliečių inteligentų pozicija buvo vis dėlto sunkesnė. Juk visas tas socialinis sluoksniš, kuriuo lietuvių nacionalinis judėjimas galėjo remtis, gyvenimo be tikybos neišsivaizdavo.

Nesutarimai tarp pasauliečių inteligentų ir dvasininkijos dėl religinės pasaulėžiūros vaidmens bei vietos nacionaliniame judėjime ilgainiui ėmė didėti. "Aušra" nustojo ėjusi. 1886 m. pasirodžiusi "Šviesa" mėgino suvienyti inteligentus, bet jau aiškiai su katalikybės vėliava. "Šviesa" labiausiai rūpinosi luomų sutaikymu, dvasininkijos vadovaujančiu vaidmeniu. Nors šio leidinio kryptis buvo ribotesnė, bet jame buvo paskelbta lietuvių nacionalinio judėjimo programa minimum: 1) tikėjimo ir sąžinės laisvė, tautinė mokykla, 2) žodžio ir spaudos laisvė, 3) inteligentijos teisė užimti valstybines pareigas savam krašte, 4) visiška autonomija vidaus reikaluose².

"Šviesa" paskelbė ir programą maximum – sukurti Lietuvos valstybę (šūkis – "Lietuva dėl lietuvių")³. Šios demokratinių pertvarkymų programos ilgą laiką nesikeitė. Jų propaguojamos reformos turėjo užtikrinti laisvę lietuvių nacijai ir skatinti kapitalizmo raidą.

Visi lietuvių visuomenės liberalieji sluoksniai – tiek pasauliečiai inteligentai, tiek dvasininkija – pasisakė už privačią nuosavybę. Jiems tai atrodė savaime suprantamas dalykas, todėl ir nebuvo šiuo klausimu diskutuojama. Socialistų kvietimas nusavinti gamybos priemones atrodė kaip nesupratinimas, ir su jais nebuvo rimtai polemizuojama. Vaižgantas tą kvietimą pavadinęs "socialistiškom svajonėm"⁴. Privati nuosavybė laikoma neliečiama, šventa. Atimti nuosavybę reiškė sugriauti "visus bendrijos pagrindus". Tik nuosavybės kaupimas ir gausinimas galįs užtikrinti kraštui ekonominę gerovę. Kaip tik tos gerovės Lietuvos žmonės ir turėtų pirmiausia siekti. Tačiau tam reikia

² Žr. Liūtas P. (*P. Leonas*), Apie tautišką idėją // *Šviesa*. – 1888. – Nr. 6/8. – P. 166–168.

³ Žr. Ragis M. (*S. Gimžauskas*). Didžiosios mūsų slogos ir ką mums reikia daryti // *Šviesa*. – 1890. – Nr. 7 – P. 211–213.

⁴ *Temas J. (Vaižgantas)*. Baigdamį 5 metus // *Tėvynėsargas*. – 1900. – Nr. 12. – P. 4.

daugiau asmeninės iniciatyvos bei pastangų, veikti taip, kad būtų galima kuo daugiau pelnyti ir tuo pasitarnauti tėvynės labui.

Tokia pozicija kilo iš liberaliojo kapitalizmo nuostatos, pagal kurią žmogus yra savo likimo kalvis, todėl pirmiausia turįs pasikliauti tik savimi. Taigi pripažįstama ir visai skatinama asmeninė iniciatyva, darbštumas, išradingumas. Socialinės nelygybės egzistavimas tik parodąs, jog žmonės skirtingai geba realizuoti savo sugebėjimus socialinėje veikloje. Pripažįstant žmogų laisva asmenybe, kartu pripažįstama ir jo teisė į savo darbo jėgą, kaip ir teisę ją pirkti. Šitaip sandėris tarp darbininko ir darbdavio tampa natūraliu pirkimo – pardavimo aktu. Darbdavys darbininko atžvilgiu neturįs jokių kitų įsipareigojimų, išskyrus laiku sumokėti sutartą mokesį už darbą. Tokie santykiai iš esmės pateisino žmogaus išnaudojimą, o formalizmas prieštaravo krikščioniškos artimo meilės principui. Todėl nenuostabu, kad už besaikį darbininkų išnaudojimą, laikymą darbo įrankiu taip įnirtingai barė kapitalistus socialinės katalikybės atstovai Vakarų Europos šalyse (V. Keteleris, F. Lamenė).

XIX a. pabaigoje kapitalizmas Lietuvoje dar tik rutuliojosi. Jo negatyvios pasekmės kaime buvo neryškios. Mieste besiformuojančios darbininkų klasės daugumą sudarė kitataučiai, daugiausia lenkai. Pasak V. Merkio, 1897 m. Vilniuje lenkai darbininkai sudarė 29,2 proc. miesto proletariato, Kaune – 28,2 proc.⁵ Fabričių savininkai taip pat buvo daugiausia ne lietuviai. Todėl patriotiškai nusiteikusi dvasininkija palaikė liberalizmo skelbtą laisvos iniciatyvos principą ir ragino lietuvius nesnausti, ryžtingiau veikti ekonominiame krašto gyvenime. Kartu ji pasisakė už tai, kad nuosavybė būtų naudojama pagal krikščionybės principus, nepažeidžiant kito žmogaus ekonominių interesų. Tokia dvasininkų pozicija lėmė ir to meto katalikiškų laikraščių turinį.

Be tikybą propaguojančių straipsnių, juose buvo gausiai pateikiama įvairių ūkinių patarimų valstiečiams. Tuo metu dvasininkija dar neturėjo žymesnių ekonomistų, sociologų. Kunigai specialiai nestudijavo nei visuomenės, nei gamtos mokslų, nei agronomijos. Todėl norintiems rašyti šiais klausimais teko patiemis kaupti žinias, domėtis bei gilintis. Nenuostabu, kad ir jų straipsniai "Žemaičių ir Lietuvos apžvalgoje", "Tėvynės sarge" nebuvo originalūs: lietuviai raginami nelaukti kažkieno malonės, o drąsiau reikštis įvairiose gyvenimo srityse, ypač gerinti Lietuvos ekonominę padėtį.

Buvo pripažįstama, kad krašto ekonominė padėtis prasta, ir kartu bandoma aiškintis Lietuvos "medžiagiško nupuolimo" priežastis. Daugelio auto-

⁵ Žr. Merkys V. Pramonės vystymasis ir proletariato formavimasis Lietuvoje 19 amžiuje. – V., 1969. – P. 365.

rių nuomone, pagrindinė bėda yra ūkininkų nemokėjimas ūkininkauti. Anoniminis autorius "Žemaičių ir Lietuvos apžvalgoje" rašė: "Šiandien mūsų beveik visi ūkininkai artojai išdirba žemę primityvišku (pirminiu) būdu, tankiausiai žemę knaisioja ir varto nežinodami: kam? ir dėl ko? O įrankiai, kuriais jie naudojami – akėčios ir žagrė – galėjo būti pateisinama tik Adomo ir Ievos laikais"⁶.

Ne tik žemės dirbimas, bet ir pats ūkininkų gyvenimas buvo labai mažai pasikeitęs. "Didesnėj Lietuvos daly ūkininkai ligi šiol taip pat savo žemėj gyvena kaip jų senoliai, – teigė J. Siušelis. – Kiek ploto suvis bergždžias! Ganyklos, vejos, kelmynai, kemsynai". Ypač prastai, autoriasu manymu, gyvena aukštaičiai, suglaudę "trobą prie trobos", o žemę padalinę "ant trijų laukų". Kur kas protingiau tvarkosi žemaičiai ūkininkai, kurie turi žemę "skyrium, viename aprubežyje", plačiai taiko daugialaukį "javų mainymą" (sėjomainas), kuris leidžia ne tik "žemei pailsėti", bet ir sužinoti, kuriame lauke koks pasėlis geriau tarpsta⁷. Išvada: norėdami prasigyventi, valstiečiai turėtų "eiti ant kolonijų", greičiau įvesti sėjomainas, plačiau taikyti pažangias ūkininkavimo formas.

Tačiau daryti tai trukdė lietuvių ūkinis konservatizmas. Jo pagrindas – tradicinė galvosena, besireiškianti ištikimybe tėvų papročiams, gyvenimo būdui. Iš to kilo ir priešinimasis naujovėms. Valstiečiai vengė naujesnės technikos, įvairesnių žemės ūkio kultūrų, įtariai žiūrėjo į mineralinių trąšų naudojimą. Šią nuostatą palaikė lietuvių natūraliojo ūkio uždarumas, pasitikejimas tik savo sveiku protu, patirtimi bei įprastiniais darbo įrankiais. Nėra abejonės, kad tas konservatizmas padėjo tautai išlikti, atsispirti ištisus šimtmečius trukusiai polonizacijos, germanizacijos ir rusifikacijos politikai bei ideologijai. Tačiau XX a. pradžioje vis labiau aiškėjo, kad, norint išlikti, to jau neužtenka. Reikėjo ieškoti būdų, kaip ekonomiškai sustiprėti racionaliau naudojant žemę, naujoviškiau ūkininkaujant. Kaip tik į tokias paieškas ūkininkus ir orientavo dvasininkija.

Kita Lietuvos "medžiagiško nupuolimo" priežastis – ūkininkų girtuoklystė. 1893 m. "Žemaičių ir Lietuvos apžvalga" rašė: "Kasmet Lietuvoje ant arielkos išeina 5 mln. rb. Prūsų lietuviai taipogi dar prageria 1 mln. rb. Jei tuos pinigus lietuviai apverstų ant pirkimo žemės, tai per šimtą metų perkant dešimtinę abelnai už šimtą rublių būtų galima nusipirkti 10 000 000 dešimtinių, tai yra penkis kartus tiek, kiek dabar lietuviai turi žemės savo rankose"⁸.

⁶ Medžiagiškas Lietuvos nupuolimas // Lietuvos ir Žemaičių apžvalga. – 1901. – Nr. 2/3. – P. 105.

⁷ Siušelis J. Eikime į "kolonijas" // Tėvynės sargas. – 1901. – Nr. 2/3. – P. 36.

⁸ Arielka – Lietuvos prapultis // Žemaičių ir Lietuvos apžvalga. – 1893. – Nr. 21. – P. 161.

Iš prekybos degtine daugiausia pelnėsi karčiamų savininkai. Karčiamos Lietuvoje buvo žydų rankose. Todėl katalikų dvasininkijos spaudoje ir per pamoksus skelbtos blaivybės idėjos jų būdavo sutinkamos priešiška. Nepriarė joms ir vietinė caro valdžios administracija, turėjusi iš to daug pelno (1897 m. lėšos už prekybą degtine sudarė 30 proc. Rusijos imperijos biudžeto įplaukų). Todėl aktyviausi blaivybės propaguotojai – kunigai buvo vietinės caro valdžios administracijos persekiojami ir netgi tremiami.

Lietuvos ekonominę padėtį sunkino ir didėjanti emigracija. Ypač ji suaktyvėjo XX a. pradžioje, kai Rusijoje kilė ekonominė krizė, ir po 1905–1907 m. revoliucijos. Pasak A. Eidinto, XIX a. pab. – XX a. pr. vien į JAV išvyko 255 232 Lietuvos gyventojai⁹. Dvasininkija su nerimu konstatavo: tauta dėl emigracijos praranda savo jėgą ir viltį – jaunimą. J. Siušelis, kalbėdamas apie žemės ūkio nuosmukio priežastis, tiesiai nurodo, kad mums "trūksta darbininkų, kurie kasmet būrių būriais brangią Tėvynę palieka"¹⁰. Iš emigracijos pelnėsi apsukrūs tarpininkai, kurie už savo paslaugas – "laivakartę" – lupo didelius pinigus. Anoniminis autorius, atkalbėdamas nuo bėgimo į Ameriką, "Žemaičių ir Lietuvos apžvalgoje" klausia: "Argi su tais pinigais negalėtume verstis Lietuvoje pasilikę prie savo genčių ir prietelių"¹¹.

Katalikų dvasininkai suprato, kad, norint sumažinti emigraciją, reikia rasti tėvynėje veiklos sričių, kuriose galėtų pasireikšti lietuvių ūkininkai bei jų vaikai. Tuometinėje Lietuvoje labiausiai prestižinė ir pelninga profesija buvo kunigystė. Todėl nenuostabu, kad vos prakutęs ūkininkas stengėsi pirmiausia bent vieną sūnų į kunigus išleisti. Kandidatų į kunigų seminariją netrūko. Kartu buvo aišku, kad kraštui reikia ne tik kunigų, bet ir savų gerų amatininkų, prekybininkų, pamažu įsitvirtinančių įvairiose ekonominio gyvenimo srityse, kuriose šeiminkavo kitataučiai.

Daugeliui dvasininkų atrodė, kad bene labiausiai lietuvių apleista sritis esanti prekyba. Lietuviai nebuvo pratę ja verstis. Tokiai nuostatai susiformuoti įtakos turėjo tradicijos. Mat iš seno lietuvius, įpratęs kariauti ar dirbti žemę, su panieka žiūrėjo į prekybą, kaip nedorą užsiėmimą. Tai pastebėję Lietuvos kunigaikščiai stengėsi kviestis pirklus iš svetur. Jiems nuolat buvo teikiamos lengvatos, kuriomis stengtasi kompensuoti nepatogumus dėl blogų Lietuvos kelių ir tokių pat miestų. Prekyba nebuvo skatinama ir sujungus Lenkiją ir Lietuvą į Žečpospolitos valstybę. 1633 m. Seimas priėmė įstatymą, pagal kurį bajoras, užsiimantis namine pramone ar prekyba, netenka titulo

⁹ *Žг. Эйдинтас А. Литовская эмиграция в страны Северной и Южной Америки 1868–1940 г. г. – В., 1989. – С. 42.*

¹⁰ *Siušelis J. Eikime į "kolonijas" // Tėvynės sargas. – P. 36.*

¹¹ *Bėgimas į Ameriką // Žemaičių ir Lietuvos apžvalga. – 1892. – Nr. 9. – P. 68.*

bei privilegijų. Prijungus Lietuvą prie Rusijos (1795), prekybos plėtotę krašte stabdė caro administracijos vykdyta muitų politika. Teikdama lengvatas kita-taučiams ir ypač rusų pirkliams, ji skatino jų apsigyvenimą Lietuvoje ir įsiga-lėjimą krašto prekyboje.

Ragindamas lietuvius labiau domėtis prekyba, kun. K. Pakalniškis pa-stebėjo, kad "nė jokiamė užsiėmime tiek uždarbio ir peino negalima atrastl kick prekystėje arba kupčystėje"¹².

Todėl net ir menkiausi lietuviškos "prekystės" pasireiškimai buvo laiko-mi labai pozityviu, reikšmingu faktu ir plačiai nušviečiami spaudoje. Jau 1884 m. "Aušroje" randame Veversio straipsnį, kuriame giriamas Kelmės dvarininkas J. Ivonaitis, kuris pirmasis įsitaisė "kromus Raseiniuose, Kra-žiuose ir Kelmėje". Jo pavyzdžiu ir kiti bajorai bei ūkininkai ėmėsi steigti "šinkius ir kromus ir kituose Žemaitijos miesteliuose"¹³. Spaudoje džiaugia-masi, kad "nekurie žmonės vėlyk vaikščiodami po kaimus pradeda kupčianti tai su šiuomi, tai su tuomi /.../ Atranda jau, kad be žydų galima dar dailiaus gyventi ne kaip su jais"¹⁴. "Sava" prekyba turėjusi ne tik lietuvius ekonomišk-kai pakelti, bet ir apginti nuo didelių krautuvinių valdžios. Todėl galima sutikti su P. Šalčiaus pastebėjimu, kad "Aušros" kvietimas prekiauti buvo grindžiamas daugiau praktiniais sumetimais, o ne tik iš patriotizmo, kurį su-keldavo "džiaugsmas, kai parduotuvėje ar karčiameje lietuviškoj kalboj mei-liai patarnavo"¹⁵.

K. Pakalniškis pateikė ir gilesnį ekonominį lietuviškos "prekystės" pa-grindimą. Jis nurodė, kad nė viena valstybė nesusikrovė didelių turtų vien iš žemdirbystės. Lietuviai negalėjo ilgą laiką užsiimti prekyba todėl, kad buvo įpratę dirbti tik žemę. Šitaip jie sudarę sąlygas įsiviešpatauti prekyboje kita-taučiams. Kodėl dabar lietuviams teikia prekiauti? K. Pakalniškio manymu, pirmiausia todėl, kad Lietuvoje daug bežemių, o retas jų užsiima kokiu nors papildomu amatu, išskyrus lauko darbus. Be to, lietuviai turi išmokti verstis prekyba dar ir todėl, kad neskaldytų ir taip jau nedidelių ūkių, "neveistų uba-gų" ir neskatintų emigracijos¹⁶.

Kur kas atsargiau apie "visuotinę lietuvių prekystę" pasisakė Vaižgan-tas. Jis pripažino, kad verstis prekyba reikia, bet dėl to neverta apleisti žė-mės dirbimo. Vaižganto nuomone, prekyba tegul užsiima tie, kuriems trūks-

¹² *Szermuonėlis Jurgis (K. Pakalniškis)*. Prekystės arba kupčystės naudingumas // *Žemaičių ir Lietuvos apžvalga*. – 1891. – Nr. 2. – P. 10.

¹³ *Veversis*. Iš Lietuvos // *Aušra*. – 1884. – Nr. 1,2,3. – P. 91.

¹⁴ *Iš Lietuvos // Aušra*. – 1885. – Nr. 3. – P. 61.

¹⁵ *Šalčius P.* "Aušros" ir "Šviesos" ekonomika. – K., 1932. – P. 15.

¹⁶ *Szermuonėlis J. (K. Pakalniškis)*. Prekystės arba kupčystės naudingumas // *Žemaičių ir Lietuvos apžvalga*. – 1891. – Nr. 2. – P. 9 – 11; Nr. 3. – P. 18–19.

ta žemės. O ją reikia stengtis išsaugoti, nes būtent "žemės nuosavybė daro žmones šalies ponais, o ne prekyba"¹⁷.

Prekyba lietuviams nebuvo įprastas užsiėmimas. Tam reikėjo sumanumo, iniciatyvumo, t. y. savybių, kurių santūrus lietuvis ūkininkas neretai stokojo. Be to, sėkmingai "prekystei" trukdė ir menkas profesinis pasirengimas, konjunktūros neišmanymas. Todėl laikytasi nuomonės, kad lietuviams reikia uoliai mokytis prekybos. Jie raginami vykti į Leipcigą, Karaliaučių bei kitas "prekybos akademijas", kad gerai išmokytų organizuoti prekybą ne tik Lietuvoje, bet ir su kitais kraštais, būtų pajėgūs kovoti su konkurentais. Prekiauti įgudę, bet gyvenantys svetimuose kraštuose lietuviai buvo kviečiami grįžti tėvynėn ir pamokyti tautiečius, padėti jiems "roda, patyrimu, pardavėjų atradimu". Šitaip buvo siekiama apsikrių kitataučių prekybininkų vienybei priešstatyti lietuvių vienybę, kad "lietuvis tik nuo saviškio lietuviu tepirkėtų"¹⁸.

Stiprėjant lietuvių pozicijoms prekyboje, imta reikauti ir didesnių teisių prekiauti be tarpininkų. Lietuviai esą tikrieji krašto šeimininkai, todėl jiems ir turėtų priklausyti visa prekyba Lietuvos gamtos, miškų ir ežerų turtais, iš kurių pardavimo lig šiol daugiausia pelnėsi kitataučiai. Greičiau perimti iš jų "girių prekybą" – tradicinį ir bene svarbiausią tuometinės Lietuvos eksporto šaltinį – ypač ragino kunigas M. Krupavičius. Jo manymu, svetimtaučius pirklius galima įveikti. Tačiau tam reikia drąsiau patiems "lietuvių girių pirkliams spiestis tam tikrosna sąjungosna ar kopelėsna ir susipažinus su užsienių pirkliais be jokių tarpininkų siųsti savo prekes į pirmas rankas"¹⁹.

Suprantama, kad lietuviams buvo nelengva rungtis su kitataučiais, turėjusiais didelę patirtį ir finansinių galimybių. Katalikų dvasininkija, ragindama lietuvius neužleisti pozicijų, neleisti lobi svetimtaučiams, pirmiausia rėmė tautiečius morališkai. Kartu ji perspėjo apie pavojų, kuris grėsė kraštui dėl tokios grobuoniškos prekybos. Tuo ji gynė ne tik siaurus "savų" prekybininkų, bet ir bendrus lietuvių tautos interesus.

Prekyboje lietuviui ūkininkui prasimušti ir įsitvirtinti buvo sunku. Amatuose šitai padaryti atrodė kur kas lengviau. Daugėjant miestuose gyventojų, augo įvairių paslaugų poreikis. Reikėjo vis daugiau įvairių specialistų, gerų amatininkų. Į tai ir atkreipė dėmesį kunigai, ragindami mokyti vaikus amatų, o ne tik "teorijos". K. Pakalniškis pastebėjo: "Beveik visos mūsų mokyklos veda jaunąją kartą prie rašymo, skaitymo, skaitliavimo, bet praktiškų žinių vai-

¹⁷ *Tuinas (Vaižgantas)*. Branginkime žemę motiną – maitintoją // Šaltinis. – 1908. – Nr. 15. – P. 226–227.

¹⁸ *Aluškis*. Žodis apie k:autuvių draugystes ir amatus // Tėvynės sargas. – 1904. – Nr. 9/10. – P. 71.

¹⁹ *M-jas (M. Krupavičius)*. Mūsų apleistoji prekyba // Šaltinis. – 1913. – Nr. 4. – P. 50.

kams neduoda.../ Mums reikia žvelgti ne į rytus, o į vakariečius, ypač Norvegiją, Švediją, Suomiją, Vokietiją, Angliją, kurios rūpinasi ne vien teoretiškuoju, bet ir praktiškuoju vaikų švietimu ir lavinimu, kurdamos amatų mokyklas²⁰. Jų pavyzdžiu, autoriaus nuomone, turėtų pasekti ir lietuviai, kurdami amatų mokyklas, kuriose ir beturčių vaikai galėtų mokytis įvairių amatų: "šiaučystės, kriaučystės, odininkystės".

Tačiau organizuoti amatų mokyklas sekėsi sunkiai. Nepalankiai į jas žiūrėjo ir vietinė caro valdžios administracija. Tik 1914 m. Kaune Žemaičių kunigų seminarijos profesoriaus kunigo P. Januševičiaus iniciatyva bei rūpesčiu pavyko įkurti "Dailiųjų amatų mokyklą – dirbtuvę". Joje buvo mokoma "keramikos, dailidystės ir sliesorystės"²¹.

Laikytasi pažiūros, kad geras amatininkas visados turės duonas. A. Dubkurio teigimu, jis "greičiau ir į prekybą įsikabina"²². Negresia amatininkui ir pramonės plėtra, nes, kaip rodo įvairių šalių patirtis, besikuria fabrikai jų neištumia. Taigi geri amatininkai bus reikalingi ir ateityje. Todėl lietuviai turį rimtai mokytis, siekti meistriskumo. Be tradicinių amatų, Aluškio manymu, lietuviai turėtų mokytis ir naujo XX amžiaus amato – fotografijos. Jis esąs labai madingas, todėl galima gerai pasipelnyti²³.

Šalia prekybos ir amatų, pramonė buvo laikoma viena iš "pamatinių krašto stiprybės sąlygų". Tačiau išskyrus geležies (Kaune veikė Tilmanso, Šmidto, brolių Rekošų fabrikai) ir odos (Šiauliuose didžiausias Pabaltijyje Frenkelio odų fabriko) apdirbimą, stambesnės pramonės Lietuvoje nebuvo. Pramonėje tedirbo tik 1 proc. krašto gyventojų (Rusijoje – 2,5 proc.)²⁴. Vyraavo žydų, vokiečių, rusų, šveicarų, belgų kapitalas. Lietuvis pramonininkas buvo retenybė. Augantys lietuvių verslininkai ir jų interesus gynę dvasininkai negalėjo taikstytis su tokia padėtimi. Imta teigti, kad kaltė dėl prastos ekonominės padėties krašte tenkanti svetimtaučiams pramonininkams.

Kunigas J. Dabušis rašė: "Lietuvą laiko užgulę svetimų kraštų fabrikantai, rūpindamiesi tik savo pelnu. Per tai Lietuva negali tvirtai ant savo kojų atsistoti". Todėl, autoriaus nuomone, patys lietuviai turi labiau rūpintis savo pramonės kėlimu, palaikyti savus pramonininkus: "jiems privalome daugiau tikėti negu žydais"²⁵.

²⁰ *Senelis Lietuvis (A. Pakalniškis)*. Steigkime amatų mokyklas // *Viltis*. – 1914. – Nr. 6.

²¹ *Januševičius P.* Dailiųjų amatų mokykla – dirbtuvė // *Viltis*. – 1914. – Nr. 7.

²² *Dubkurys A.* Nesunaudoja: nas turtas // *Vienybė*. – 1913. – Nr. 18. – P. 275.

²³ *Žr. Aluškis.* Žodis apie kraituvių draugystes ir amatus // *Tėvynės sargas*. – 1904. – Nr. 9/10. – P. 72.

²⁴ *Lazauskas G. J.* Lietuvos pramonės raida // *Sėja*. – 1966. – Nr. 2/3. – P. 8.

²⁵ *Žygas J. (Dabušis)*. Rūpinkimės savąja pramonija // *Vienybė*. – 1911. – Nr. 42. –

Savų fabrių steigimo būtinumą bandoma pagrįsti ir ekonomiškai. Pask K. Pakalniškio, pramonė duodanti darbą daugybei žmonių, todėl "kiek vienam kraštui yra didžiai naudingi daiktai"²⁶. Kunigas A. Civinskas vylėsi, kad, aprūpinus visus darbu, sumažėtų emigracija ir nereikėtų lietuviams "tolimose šalyse gobšiams yankiams vergauti"²⁷. Savos pramonės plėtojimas buvo skelbiamas visos tautos reikalu.

Šis kvietimas neliko be atsako. 1901 m. Vilniuje P. Vileišis įsteigia geležies apdirbimo fabriką, kuriame dirbo per 200 žmonių. Į fabriką buvo stengiamasi priimti kuo daugiau lietuvių, mokėti didesnę atlyginimą negu kitose gamyklose. Iš aplinkinių kaimų surinkti valstiečiai tapdavo kvalifikuotais darbininkais, miestelėnais. Vilnius, kuriame lietuviai sudarė nežymią gyventojų dalį, pamažu ėmė atlietuvėti.

Iš pateiktų faktų galima tarti, kad dvasininkai patriotai ne tik aiškiai diagnozavo tuometinei Lietuvai iškilusį nutautėjimo ir ekonominio pavergimo pavojų, bet ir nurodė būdus jam neutralizuoti: patiems lietuviams įsigalėti tose veiklos srityse, kur lig tol šeimininkavo svetimtaučiai. Morališkai palaikydama savųjų pastangas įsitvirtinti ekonominiame krašto gyvenime, teikdama konkrečius patarimus ūkininkams, dvasininkija ugdė tautinę savimone, skatino ekonominės saviraiškos poreikį ir kartu griovė vietinių socialistų skelbiamą teiginį, jog bažnyčia esanti tolima liaudies lūkesčiams, jos kasdieniams reikalams.

²⁶ K. P. (*K. Pakalniškis*). Šis tas apie pramonę // *Vienybė*. – 1908. – Nr. 46. – P. 724.

²⁷ *Antanas* (*A. Civinskas*). Daugiau – daugiau pabrių // *Šaltinis*. – 1911. – Nr. 50. – P. 591.